

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

Njutångers kyrka från öster. Foto: Henrik Lindblad, Länsmuseet Gävleborg 2003.

2.1 Kyrkomiljön

Medeltidskyrkan och 1700-talsstapeln i Njutånger har ett anslående läge i det öppna jordbrukslandskapet vid Njutångersfjärden. Nedanför klockstapeln går gamla riksvägen, numera ersatt av E4:an ett stycke längre österut.

Före 1970-talets rivningar fanns en mycket välbevarad kyrkomiljö i Njutånger, med bland annat kyrkstallar, sockenstuga och äldre gravkapell. Förutom kyrkoanläggningen återstår nu prästgården och den gamla kyrkskolan, belägna några hundra meter norr om kyrkogården, samt församlingshemmet, bestående av ett äldre hemman i tre sammanbyggda längor, strax väster om klockstapeln. Nedanför klockstapeln är källaren till sockenstugan bevarad. Njutångers sockencentrum är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården, K 206.

2.2 Kyrkogården

Kyrkogården, som utvidgats i etapper under 1860-, 1910-, 1940- och 1970-talen, sträcker sig från kyrkobyggnaden i en avtagande sluttning norrut. Den omges av en trädkrans av björk och är till övervägande del grästäckt med grusgångar.

Den äldre delen av kyrkogården har stående gravvårdar, varav flera kors i svartmålat gjutjärn. Närmast kyrkans norra vägg finns några ålderdomliga gravvårdar från 1800-talet bevarade. Sydväst om kyrkobyggnaden avgränsas kyrkogården av ett smitt järnstaket och grindar från 1870-talet, utförda av bysmeden Johan Nyquist.

Vid bilparkeringen i öster är kyrkogården uppbyggd på en stödmur av natursten och avgränsas av ett smitt och svartmålat järnstaket med dekorationer av enkla

kors, inspirerat av 1800-talets järnstaket. Norr om kyrkan finns ett bårhus från 1973.

2.3 Klockstapeln

Enligt 1700-talsbeskrivningen *Glysisvallur* har den nuvarande klockstapeln troligen uppförts efter 1721, ”sedan Muscoviten brände upp den förra”. Den tillhör en stapeltyp som är vanlig i södra Norrland. Klockstapeln är uppbyggd som en kraftig tornkonstruktion och förstyvad med krysslagda bjälkar. I klockstapelns nedre del finns en förrådsbod med rektangulär plan. Inuti tornet inryms en kraftig klockbock. Stapeln avslutas av karnisformad huv, krönt av en lökkupolformad spira. I klockbocken hänger två klockor, den äldsta och största från 1673, härrörande från den äldre stapeln, den yngre från 1726. Stapeln är välbevarad och har underhållits kontinuerligt, senast 1992, med byte av skadade spån, ommålning och omtjärning.

2.4 Kyrkan

Kyrkan är huvudsakligen murad av gråsten och består av ett rektangulärt långhus med vidbyggd sakristia i nordost och vapenhus i sydväst. Av den äldsta stenkyrkan, uppförd under 1100- eller 1200-talet, är huvuddelen av långhuset bevarad. Från denna tid finns även de ursprungliga takstolarna och taktron kvar i västra delen av långhuset. Vid en ombyggnad under 1400-talet utvidgades koret till samma bredd som långhuset och sannolikt tillfogades även sakristia och vapenhus. Även från denna tid finns takstolar och taktro bevarade. Kyrkans vitputsade murar och spånklädda tak har fortfarande kvar sin medeltida resning. Vapenhusets tak kröns av en dekorativt skuren kam av trä, enligt inskription utförd 1683. De befintliga fönsteröppningarna i söder och på västra gaveln, väsentligt större än medeltidens smala öppningar, togs enligt bevarade handlingar upp vid 1700-talets början. De två fönsteröppningarna i norr kan vara upptagna senare. Eventuellt härrör även fasadens klassiserande hörnlisener och takfot från 1700-talets början.

Från 1700-talets mitt till nutid har exteriören genomgått måttliga förändringar och främst underhållits avseende puts och kalkavfärgning, ommålning av trädetaljer, samt byte och tjärning av takspån. Hängrännor, stuprör och plåtavtäckningar tillkom 1928-29. År 1976 utfördes den senaste större fasadrestaureringen med putslagningar, ny ytputs och kalkavfärgning i vit kulör. Kyrkorummets fyra valvtravéer bildar en långsmal rektangel med långhus och kor av samma bredd. Interiören domineras av de målningsbeprydda senmedeltida ribbvalven, det medeltida altarskåpet, samt de utpräglade barockformerna i predikstolen och korväggen.

Valven, sannolikt utförda under 1400-talets senare hälft, är murade i stjärnform med kraftiga valvribbor. Kalkmålningarna, präglade av senmedeltidens form och bildspråk, bör ha tillkommit under 1500-talets första hälft.

Under den restaurering som utfördes i början av 1700-talet genomgick kyrkorummet ansevärliga förändringar. Målningarna på väggar och valv kalkades över och nya fönster togs upp. En ny predikstol, ett stockholmsarbete av hög kvalitet, införskaffades. Bruksläktaren i koret, från 1600-talets slut, avlägsnades och en ny läktare sattes in ovanför den befintliga i väster. Altarskåpet, troligtvis ett verk av Haaken Gulleson från 1500-talets förra hälft, ställdes undan. Omkring det nya korfönstret utfördes en arkitektonisk komposition med bland annat två

korintiska pilastrar uppbärande ett genombrutet bjälklag och därpå två förgyllda änglar, hållande i en textprydd banderoll.

Njutångers kyrka, interiör mot öster. Foto: Henrik Lindblad, Länsmuseet Gävleborg 2002.

Under en restaurering 1928-29 togs åter kalkmålningarna fram och altarskåpet återinfördes. Bänkinredningen har förnyats ett antal gånger. Under 1950-talet utfördes en stor restaurering av kyrkorummet där 1880-talets bänkar ersattes med de nuvarande. Vid samma tillfälle revs den övre västläktaren medan den nedre förkortades och fick en ny bröstning. År 2001 skedde den senaste förändringen i kyrkorummet, då den nedersta bänken i södra bänkkvarteret fick ge plats till en ljusbärare.

Förutom ovannämnda inventarier finns i kyrkorummet en rik uppsättning medeltida träskulptur samt en gotländsk dopfunt i kalksten från 1200-talet.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Njutångers kyrka är en av länets, såväl till exteriör som till interiör, mest välbevarade medeltida kyrkor. I den äldsta delen av kyrkan finns unika takstolar och taktro från 1200- och 1400-talen. Förutom medeltiden präglas kyrkomiljön av 1700-talets tillägg, med vissa förändringar av kyrkans fasad, samt den på 1720-talet uppförda klockstapeln. Därefter har kyrkobyggnaden till det yttre lämnats relativt orörd. Den gräsbeväxta kyrkogården har sin karaktär av utvidgningarna i etapper, med flera äldre gravvårdar i gjutjärn intill kyrkan, grusgångarna, trädkransen av björk, samt de smidda järnstaketerna från 1800- och 1900-talen.

Kyrkorummet domineras av tre tidsperioder. Främst utmärks det av senmedeltidens högresta kyrkorum med stjärnvalv, kalkmålningar och rika inventarier, samt 1700-talets inredning som predikstolen och korväggen. Men det präglas även av 1950-talets tillägg i form av den strama och ljusa bänkinredningen, läktarbarriären och orgeln.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrka och kyrkomiljö:

- järnstaketet och smidesgrindarna, där särskilt det äldre staketet i söder är karaktäristiskt för bruksbygden och tillverkat av en lokal smed,
- de äldsta gravvårdarna nära kyrkan,
- trädkransen av björk runt delar av kyrkogården,
- kyrkans välbevarade exteriör med kalkputs, äldre spåntak, samt nockkammen på vapenhuset,
- de ursprungliga takstolarna och taktron från 1200-talet samt takstolar och taktro från 1400-talet,
- kyrkorummets tre distinkta tidsperioder: senmedeltid, 1700-tal samt 1950-tal,
- de senmedeltida stjärnvalven med välbevarade kalkmålningar,
- inredningen och inventarierna från medeltiden till 1700-talet är mycket välbevarade och av hög kvalitet,
- bänkinredningen är sentida, men har äldre struktur med bänkar ända ner till västväggen i norra kvarteret.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Byggnadsregistret RAÄ: kyrkobeskrivningar, fakta, administrativa uppgifter.
Lindblad, Jakob, Klockstaplarna under 1600- och 1700-talen i Sverige, Norge och Finland. *Kyrka af träd*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2000.
Länsmuseet Gävleborg (XLm): handlingar och fotografier.
Länsstyrelsen Gävleborg (XLst): handlingar.
Engman, Jan, Njutångers socken. Söderhamn 2001.
Riksintressen i Hudiksvalls kommun. Rapport 1996:4, Kulturmiljöfunktionen, Länsstyrelsen Gävleborg.
Ståhl, Jan Olof, vaktmästare: muntliga uppgifter.
Swartling, Ingrid, Kyrkorna i Njutånger, Nianfors och Iggesund, 1961. (Hälsinglands kyrkor X).

Inventeringsdatum: 2003-04-22

Inventerare: Henrik Lindblad, Lisa Johansson

Ansvar kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Henrik Lindblad.

Rapportsammanställning: Henrik Lindblad.

Nygotisk gravvård i gjutjärn efter bruksinspektören J Fehrner 1784-1857.